

Tefekkürün Ehemmiyeti

Tefekkür, herhangi bir mesele hakkında derin düşünme, zihni yorma ve işin şuuruna varma anlamlarına gelir.

İnsan aklının en mühim ve asli vazifesi tefekkürdür. Tefekkür gibi kıymetli, faydalı ve bereketli bir nimet ve ibadet yoktur. Allah'ın azamet, birlik ve varlığına delalet eden afaki ve enfusi, ulvi hakikatler ancak tefekkür ile anlaşılır. Ulvi ve dakik manaları ve esrarı ilahiyeyi okumak için kalbin misbahı akıldır. İnsan hayatının devamı nefesle olduğu gibi, ruhun hayatı da, ubudiyet ve tefekkürle olur. Bu sebeple Cenab-ı Hak, bir çok ayette insanlara tefekkürü emreder.

Bu ayetlerin bazılarına dikkatinizi çekmek istiyorum:

“O, Gökten su indirendir. İşte biz onunla her çeşit bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, birbiri üzerine binmiş taneler, hurma ağacının tomurcuğundan aşağıya sarkmış salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine bir meyve verdiği zaman bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah'ın varlığını gösteren) bir çok ibretler vardır.” [1](#)

“Yedi kat göğü birbiriyle tam uyum içinde yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında hiçbir nizamsızlık göremezsin. Gözünü çevir de bak: Herhangi bir kusur görebilir misin? Sonra tekrar tekrar gözünü çevir de bak, gözün bir kusur bulamadığından, eli boş ve bitkin döner.” [2](#)

“Allah gece ile gündüzü ard arda çeviriyor. Şüphe yok ki, bunlarda gözü olanlar için kesin bir ibret vardır.” [3](#)

“Deveye bakmıyorlar mı nasıl yaratılmıştır?!. Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiştir?!. Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmişlerdir?!. Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır?!.“ [4](#)

“Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.” [5](#)

“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı

yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.” [6](#)

Cenab-ı Hak, bu gibi ayetlerle insanın düşünmesini ve kainatta cereyan eden harika işlerden ibret almasını emretmektedir. Zira tefekkür, ruhun ve kalbin gıdasıdır. Kainat, insan aklının önüne açılmış, okumakla bitmez koca bir kitaptır. Kainatta olan mahlukat nevileri hesaba gelmeyecek kadar nihayetsizdir. Bütün bu mahlukatlar, Zat-ı Zülcelâl’in sonsuz kudretini ve nihayetsiz fiilerini gösteren birer ayinedirler. Fakat bu kitabı her göz görüp de okuyamaz.

Basiret sahibi her insan, bu sahifelerde tecelli eden binler ayet ve ilahi hikmetleri görür, okur ve onu yazan Halik’ının mevcudiyetini bilir ve O’nun azamet ve kudretini tasdik eder. Bu konuda Bediüzzaman Hazretleri şöyle buyurur:

“Ey kendini insan bilen insan! Kendini oku! Yoksa hayvan ve camid hükmünde insan olmak ihtimali var.”[7](#)

Evet, bu alemde en tatlı ve en zevkli meşgale fikren, aklen ve vicdanen Allah’ın kudret ve azametini eserlerinde tefekkür ile seyredip okumaktır. Cenab-ı Hakkın varlığını güneş gibi gösteren deliller nihayetsizdir. Bu kainatı tefekkür ile temaşa eden hakperest bir insanın, O’nun (cc.) mevcudiyetini tasdik etmemesi mümkün değildir.

Tefekkür en büyük bir ibadettir. Hz. Muhammed’e (s.a.v) en çok etki eden ayetlerden biri de tefekkürle ilgili olanlardır. Hz. Aişe’ yi (r.a) ziyarete gelen iki kişiden biri:

“Hz. Muhammed’de (s.a.v) gördüğünüz etkileyici bir şeyi bize anlatır mısınız?” deyince, Hz. Aişe (r.a) şöyle buyurmuş:

“Resulullah (s.a.v) bir gece kalktı, abdest alıp namaz kıldı. Namazda çok ağladı. Gözlerinden akan yaşlar sakalını ve secde yerlerini ıslattı. Sabah ezanı için gelen Hz. Bilal (r.a):

‘Ya Resulallah! Geçmiş ve gelecek bütün günahlarınız affedildiği halde, sizi ağlatan nedir?’ deyince, O:

“Bu gece Allah bir ayet indirdi. Beni ağlatan o dur.” buyurdu ve şu

ayeti okudu:

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette akliselim sahipleri için ibret verici deliller vardır.” [8](#)
Daha sonra Resulullah (sav):

"Bu ayeti okuyup da üzerinde tefekkürde bulunmayan ve düşünmeyen kişilere yazıklar olsun." dedi.

Evet, tefekkür ruhun gözü, kalbin ziyası ve aklın nurudur. Çeşit çeşit, renk renk manzaraları Allah namına hayretle temaşa etmek ne ulvi bir saadettir. Zira, Allah namına bir an tefekkürün, günlerce ve senelerce nafile ibadetten daha makbul olduğunu Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle ifade etmektedir: *‘Bir saat tefekkür bazen bir sene, bazen altı sene, bazen de yetmiş sene nafile ibadetten hayırlıdır.’* Evet, bir mütefekkir için öyle bir an olur ki, o bir an içinde nihayetsiz bir hayat bulur. Demek ki, bu hal insanın kabiliyet ve tefekkürüne göre değişir. Her fabrikanın üretimi onun kapasitesine göredir. Bazısı bir günde bin, bazısı yüz ton üretim yaparken, bir diğeri de ancak on ton üretebilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hz. Ali’ye (r.a.) şöyle tavsiyede bulunmuşlardır:

“Herkes Allah’a ibadetle yaklaşırken, sen akılnla yani tefekkürle yaklaş.”

Tefekkür iki kısımdır. Biri enfüsi diğeri ise afakidir. Gerek enfüsi gerekse afaki tefekkürle insan Yüce Allah’ın azamet ve rahmetini idrak ederek müşahede eder. *"İnsan nefsinde, batınında, hususi ahvalinde tefekkür ettiği zaman derinden derine tafsilat ile tedkikat yapmalıdır."* Evet, böyle tefekkür eden bir insan Halik’ına tahkiki bir surette iman eder.. Böyle sağlam bir iman ise, ancak tefekkürle mümkündür. Zaten Cenab-ı Hakk’ın insana akıl vermesinin hikmeti de budur

İnsan, gerek afakta gerekse kendisinde tecelli eden esma ve sıfatları tefekkür ettikçe Cenab-ı Hakk’ın isim ve sıfatlarına en mükemmel bir ayna olduğunu anlar. Evet her mahluk, bir ayna ve mükemmel bir nakıştır, ama insan *“Nakş-ı azamdır.”* Zira insanın hilkatinde öyle Esrar-ı İlahi ve Kudret-i Rabbani vardır ki, onu ne cin ne de melek tairesi idrak edebilir. Demek ki, insanı kemaliyle anlayan yine kendisi olmuştur. İşte kendini anlayan bir insan, elbetteki Rabbini bilir, bu noktada, melek ve cinlerin fevkine çıkar.

Böyle bir insan kendi mahiyetinin ulviyetini hayretle tefekkür eder. Yaratılışındaki

hakikatleri ibretle temaşa eder. Kendisine verilen nimetlerin bir Mün'im tarafından verildiğini düşünür, hayret ve takdirle "Sübhanallah" der ve O'na şükür ile mukabele eder.

Evet, insanın, kendisine akıl, ruh, zekâ, istidat, vicdan, aşk, şevk ve iman gibi manevî ve cihanbaha latifeleri ihsan eden Halik'ını bilmemesi mümkün değil.

Kendisinin bir damla sudan yaratıldığını ve ona verilen zahirî ve batinî duyguların menfaatlerini düşünen akıl sahibi bir insanın, Cenab-ı Hakka karşı marifet ve muhabbeti her an ziyadeleşir ve kendi aciz kudretinin üstünde merhamet ve inayet sahibi bir kudret-i kamilenin mevcut olduğunu idrak eder.

İnsanın vücudundaki azaların birbiri ile münasebeti ve birbirine yardımı ne kadar mühim ve ne kadar hikmetlidir. Mesela, ruh ile beden, akıl ile el aralarındaki münasebet ve uyum, göz ile el arasındaki alaka ve yardımlaşma olmasa idi, akıl manasız kalırdı ve bugün ki fen ve terakkiyatlar vücuda gelemezdi. Göz ve kulak gibi sair azalar da aynı şekilde birbirine muavenet etmese idi hayat azap olurdu. İşte insan, vücudundaki her bir azanın binler hikmetini düşünüp tafsilat ile tefekkür eder, kendini okur ve rabbini bilir.

Bu hakikati Bediüzzaman Hazretleri veciz bir şekilde şöyle ifade etmiştir:

"Beni dahi menşeim olan bir katre sudan yaratan yaratmış, mu'cizane yapmış, kulağımı açıp gözümü takmış, kafama öyle bir dimağ, sineme öyle bir kalb, ağızıma öyle bir dil koymuş ki, o dimağ ve kalb ve dilde rahmetin umum hazinelerinde iddihar edilen bütün rahmanî hediyeleri, atıyyeleri tartacak, bilecek yüzer mizancıkları, ölçücükleri ve esma-i hüsnanın nihayetsiz cilvelerinin definelerini açacak, anlayacak binler âletleri yaratmış, yapmış, yazmış; kokuların, tatların, renklerin adedince tarifeleri o âletlere yardımcı vermiş." [9](#)

Nitekim Bediüzzaman Hazretleri, **insanın kendi nefsinin tefekkürden sonra afaki tefekkür etmesini şöyle izah eder:**

"Kâinatta görünen saltanat-ı rububiyeti, itaatkârane tasdik edip kemalâtına ve mehasinine hayretkârane nezaretidir."

"Sonra, esma-i kudsiye-i İlahiyenin nukuşlarından ibaret olan bedi' san'atları, birbirinin nazar-ı ibretlerine gösterip dellâllık ve ilâncılıktır."

"Sonra, herbiri birer gizli hazine-i maneviye hükmünde olan esma-i Rabbaniyenin cevherlerini idrak terazisiyle tartmak, kalbin kıymet-şinaslığı ile takdirkârane kıymet vermektir."

"Sonra kalem-i kudretin mektubatı hükmünde olan mevcudat sahifelerini, arz ve sema yapıklarını mütalaa edip hayretkârane tefekkürdür."

"Sonra, şu mevcudattaki zînetleri ve latif san'atları istihsankârane temaşa etmekle onların Fâtır-ı Zülcemal'inin marifetine muhabbet etmek ve onların Sâni'-i Zülkemal'inin huzuruna çıkmaya ve iltifatına mazhar olmaya bir iştiyaktır."

Daha sonra huzur ve hitap makamındaki tefekkürü de veciz ifadelerle şöyle anlatır:

"Eserden müessire geçer, görür ki: Bir Sâni'-i Zülcelal, kendi san'atının mu'cizeleri ile kendini tanıttırmak ve bildirmek ister. O da iman ile marifet ile mukabele eder."

"Sonra görür ki: Bir Rabb-ı Rahîm, rahmetinin güzel meyveleriyle kendini sevdirmek ister. O da ona hasr-ı muhabbetle, tahsis-i taabbüdle kendini ona sevdirebilir."

"Sonra görüyor ki: Bir Mün'im-i Kerim, maddî ve manevî nimetlerin lezizleriyle onu perverde ediyor. O da ona mukabil; fiiliyle, haliyle, kaliyle, hattâ elinden gelse bütün hasseleri ile, cihazatı ile şükür ve hamd ü sena eder."

"Sonra görüyor ki: Bir Celil-i Cemil, şu mevcudatın âyinelerinde kibriya ve kemalini ve celal ve cemalini izhar edip nazar-ı dikkati celbediyor. O da ona mukabil: "Allahü Ekber, Sübhanallah" deyip, mahviyet içinde hayret ve muhabbet ile secde eder."

"Sonra görüyor ki: Bir Ganiyy-i Mutlak, bir sehavet-i mutlak içinde nihayetsiz servetini, hazinelerini gösteriyor. O da ona mukabil, ta'zim ve sena içinde kemal-i iftikar ile sual eder ve ister."

"Sonra görüyor ki: O Fâtır-ı Zülcelal, yeryüzünü bir sergi hükmünde yapmış. Bütün antika san'atlarını orada teşhir ediyor. O da ona mukabil: **"Mâşâallah"** diyerek takdir ile, **"Bârekâllah"** diyerek tahsin ile, **"Sübhanallah"** diyerek hayret ile, **"Allahü Ekber"** diyerek istihsan ile mukabele eder."

"Sonra görüyor ki: Bir Vâhid-i Ehad, şu kâinat sarayında taklid edilmez sikkeleriyle, ona mahsus hâtemleriyle, ona münhasır turralarıyla, ona has fermanlarıyla bütün mevcudata damga-i vahdet koyuyor ve tevhidin âyâtını nakşediyor. Ve âfâk-ı âlemin aktarında vahdaniyetin bayrağını dikiyor ve

rububiyetini ilân ediyor. O da ona mukabil; tasdik ile, iman ile, tevhid ile, iz'an ile, şehadet ile, ubudiyet ile mukabele eder."

"İşte bu çeşit ibadat ve tefekküratla hakikî insan olur, ahsen-i takvimde olduğunu gösterir. İmanın yümnüyle emanete lâayık, emin bir halife-i arz olur." [10](#)

Evet, kainattaki nizam ve intizam kusursuz ve gayet mükemmeldir. Şu bir hakikattir ki, her hadisenin isabetli ve mükemmel olması elbette tesadüfe havale edilemez. İşte bu muhteşem nizam ve intizamı tesadüfe vermek cehaletin en çirkinidir. O'nu inkar eden bir insan kalp ve vicdanının feveran ve itirazlarına tatminkar bir cevap vermeden huzur bulabilir mi? Acaba bu feveran ve itirazlar bu biçarelerin akıl ve vicdanlarını daima tazip edip kendilerini rahatsız etmeyecek mi? İnsan kalbin ızdıraplarını, ruhun azabını, imanın dışında ne ile teskin edip, ta'dil edecek? Bu gibi bedbahtları düşündüğümde kendi kendime:

"Aman yarabbi! İman ne büyük bir kuvvet, ne büyük bir nimet ve ne büyük bir nurdur" deyip daima Halık-ı kainata şükrediyorum.

Evet, iman, gönüllerden azabı, ruhlardan ızdırapı kaldırır. Zira, hakiki saadet, lezzet, huzur ve neşe imandadır. İnsan iman nuru ile etrafına hayretle nazar ettikçe cazibedar bir letafetle vecde gelir. İnsan, Sani-i Zülcelalin kudretinin haşmetini, rahmetinin letafetini, hikmetinin cemalini temaşa ettikçe, fikri yükselir ve ruhu sururlara gark olur. Böyle bir insanın ruhunda tecelli eden zevk ve süruru tasvir etmek mümkün değildir.

Bir yandan şahikası semaya yükselmiş olan ulu dağlar, güzel sahralar, letafetli bağlar, ziynetli ovalar, hayret verici deryalar, diğer yandan bağ ve bahçelerin ihtiva ettiği renk renk meyve ağaçları lisan-ı halleriyle Cenab-ı Hakkın varlığını ve birliğini ilan etmektedirler.

Evet, "*Bak çeşmelere, çaylara, ırmaklara. Yerden, dağlardan kaynamaları tesadüfi değildir.*"

Evet, insan bazen gökyüzüne nazar ettikçe, ondaki hüşyar yıldızları, alemi ziyasıyla tenvir eden güneşi meftun ve mütehayyir olarak seyreder. Bu kubbe-i semayı tanzim eden, had ve hesaba gelmeyen kandilleri yandıran, o yüce dağları yükselten, zemini meyvedar ağaçlar ile mütenevvi çiçekler ile tezyin ve tanzim eden, arzı ihya edip, her tarafına feyiz, bereket ve hayat bahşeden, nehirleri sinesinde coşturup cereyan ettiren Zat-ı Zülcelal ve Zülkemalin bu harika işlerini düşünür, imanını terakki ve tekamül ettirerek taklitten tahkike çıkarır. Bundan dolayıdır ki, akıllı başında olan bir insan, fani şeylerin akıbetini düşünür, ubudiyet ve tefekkürle ömrünü değerlendirir. Evet, insan semavattaki şu haşmete, zemindeki şu taravet ve

letafete baktıkça ihtiyarsız “Allah-ü Ekber” diyerek Halık’ına secde eder. İnsan tefekkür ile nihayetsiz aczini ve sonsuz kusurunu idrak eder. Tefekkür, insanın Allah’ın azametine karşı küçülmesini, izzetine karşı zilletini, gınasına karşı ihtiyacını hissettirir.

Bir bağa girip yeşil çimenleri, renkli çiçekleri, meyveli ağaçları ve ortaya gelen garip manzaraları vukufiyetle temaşa etmek, hayat kadar ali bir nimettir. Zira her bir yaprak ve her bir çiçek lisan-ı halleriyle kendilerinde tecelli eden ilahi feyizleri insanın kalbine ilham eder.

Evet, akıl, hayır ve şerri, faydalı ve zararlı olan her şeyi ayırt eden ilahi bir nurdur. Bu noktayı nazardan akıl, bir tabib-i hazık gibidir. Tefekkür, insanı ariflerin mertebesine çıkarır. Tefekkür, Allah’ın kainattaki muhteşem eserlerine bakılarak ve o eserleri okuyarak yapılmalıdır. Yoksa, Cenab-ı Hak’ın zatı üzerinde tefekkür etmek büyük bir hatadır ve insan bundan nehyedilmiştir. Zira Cenab-ı Hak, hiçbir şekilde suret olarak vasıflandırılmaz ve şekil olarak hayal edilemez. Zira, Allah’ın Zat, sıfat ve mahiyetini anlama hususunda akli beşer aciz kalır. Hazret-i Peygamber (s.a.v) bile miraçta “Ben seni hakkı marifet ile tanıyamadım” buyurmuştur. Allah’ı hakkıyla bilen, Allah’ın kendisidir.

İbn Abbas’ın (ra) naklettiğine göre, bazı insanların Allah’ın zatını düşünmek istemeleri üzerine Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurdu:

“Allah’ın yarattıkları hakkında düşünün. Allah’ın zatını düşünmeyin. Allah’ın şahsı hakkında düşünmeye güç yetiremezsiniz.”

Tefekkür eden insan, Allah’ın bir çok lütuf ve ilhamına mazhar olur. Tefekkürün neticesi ilhamı ilahidir. Tefekkürün zevkine ermiş bir mütefekkir, gözlerini gâh semaya gâh zemine çevirir, masnuat-ı İlahiye üzerindeki sırları ve Tecelliyat-ı Sübhaniyeyi tefekkür ile Halık—ı kainatın kudret ve azametini hayran olup, Sübhanallah diyerek aczini teslim ve ubudiyetini takdim eder.

Bediüzzaman şöyle buyurur:

“Afaki, harici, umumi ahvalata teemmül ettiğin vakit sathi, icmali düşün, tafsilata geçme. Çünkü icmalde, fezlekedeki kıymet ve güzellik, tafsilatında yoktur.”

Her meselede olduğu gibi, tefekkürde de rehber ve sultan Hazret-i Peygamberdir. (s.a.v) Bütün mütefekkirler ve mürşitler tefekkürlerde O’nu rehber edinmişlerdir.

İmam-ı Gazali, Abdülkadir Geylani ve Bediüzzaman Hazretleri gibi büyük zatlar, engin tefekkürleriyle çeşitli eserler ortaya koymuş ve birçok insanın irşadına vesile olmuşlardır. Mütefekkirler, mevsimden mevsime hal değiştiren ağaç gibidirler. Kamil iman-ı elde eden mütefekkirler, susuz kalmış sahralara, sararan bağlara ve yanan yüreklere su serperler.

Bunun içindir ki, beşerin mürşit ve mütefekkirlere olan ihtiyacı devamlıdır ve asla zail olmaz. İslamiyetle beraber kainat nizamını devam ettiren Allah, birçok mürşit ve mütefekkir göndermiştir. Bu bakımdan İslam dini tefekküre ve fikir hürriyetine büyük ehemmiyet vermiştir Diğer dinlerde bu hürriyeti görmek mümkün değildir. Batıda bir çok fikir ve ilim adamı, düşünce ve fikir hürriyetine düşman olan papazlar tarafından idama mahkum edilmişlerdir. *“Dünya dönüyor.”* dediği için idama mahkum edilen Galile bunun en çarpıcı bir örneğidir.

Fikir insanda fitridir. İnsanın fikre olan ihtiyacı, dine olan ihtiyacı gibidir. Hiçbir insan, vicdanından gelen Necisin, nereden geliyorsun ve nereye gidiyorsun? gibi müthiş suallerin cevabını düşünmeden kendini alıkoyamaz. Bazı kimseler zaman zaman vicdanlarını rahatsız eden bu gibi suallerin cevabını düşünmeden işi halletmeye çalışmışlar. Bazıları da teslis inancı gibi batıl inanışlara sapmışlar. Bir kısmı da insana uluhiyet isnat etmiş, kimisi de kendileri gibi mahluk olan güneşe ve yıldızlara taparak dalalete sapmışlardır.

Elbette tefekkürde bütün insanlar aynı seviyede değildirler. Binaenaleyh bu konuda da insanlar üç sınıfa ayrılır. **Birisi**, ahirete ait emirleri nazara almadan yalnız dünyaya hasrı nazar edenlerdir. Bir ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

“Her kim ahiret ekimi isterse, onun ekinini artırırız; her kim de dünya ekimini isterse, ona da ondan veririz. Ama ahirette ona hiçbir nasip yoktur.”[11](#)

Diğeri, dünyaya ait işlere asla ehemmiyet vermeyen, yalnız ahireti düşünen ve ona göre amel edenlerdir. **Üçüncü sınıf ise**, hem dünya, hem de ahirete ait işlerini beraberce yürütendir. Bu insanlar, dünya nimetlerinden faydalanmak için elinden geleni yaptığı gibi, ahiretini de dünya için ihmal etmez. *“En bahtiyar odur ki, dünya için ahiretini unutmazın”* hakikatına uygun yaşar ve ona göre ahirete hazırlıklı olur. Evet onlar,

“Nice erler ki, ne ticaret, ne de alışveriş kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz; Onlar, kalplerin ve gözlerin kıvranacağı günden korkarlar.”[12](#)

İşte bu insanlar, erbabı hikmet nazarında bahtiyardırlar. Zira bunlar,

“Allah’ın sana bu vergisi içinde ahiret evini ara ve dünyadan da nasibini unutma.”[13](#)

ayet-i kerimesinin manasına uygun olarak yaşarlar. Onlar, hem dünya nimetlerinden istifade ederler, hem de ahireti dünya için asla ihmal etmezler. Çünkü dünya ile ahiret ve içindeki nimetler insan istifadesi için yaratılmıştır. Zira, dünya ve ahiret saadetinin temeli, bu gibi insanların gayretiyle devam eder. Cenab-ı Hak insanı dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmek için yaratmıştır. Yalnız birisiyle iktifa etmek dun himmetliktir. Dünya ve ahirete ait emirleri düşünmeyen bir insan, yaratılış hikmetine uygun hareket etmemiş olur. Ve böyle insanlar, hem aklen hem de hikmeten zemme müstehak olur. Cenab-ı Hakkın bütün mahlukat üstünde en şerefli ve en mükerrem yaratmış olduğu insan, dünya ve ahiretini muvazene ile götürür. Aksi halde, sadece dünyaya hasr-ı nazar eden ve ahireti hiç düşünmeyen insan, hayvandan daha aşağı bir dereceye düşer. Zira Allah, insanın çalışması ve dünyasını idare etmesi için ona kuvve-i şehviye yani istek kuvveleri ve kendi hayatını hissedip tekamül ve terakki için de kuvve-i akliye gibi nimetleri ihsan buyurmuştur. Rabbinin helal nimetlerinden istifade edip, O’na hamd-u senaya devam etmek insanın en mühim bir vazifesidir. İnsan, zilletten izzete, fakirlikten servete, zahmetten rahata, dalaletten hidayete ve cehaletten irfana ancak bu istikametli akıl sayesinde vasıl olur. Zira, Allah’ın insanlara ihsan ettiği nimetlerin en büyüğü ve en hayırlısı akıldır. Akıl öyle bir nimettir ki, din de dünya da onunla anlaşılır ve onunla kazanılır. Bütün eşyanın mahiyet ve hakikati onunla idrak olunur ve inkişaf eder. Bütün bunlar ancak düşünen akılla olur.

Akıl, düşünme ve tefekkür hassası olan bir kuvve-i kudsiyyedir ve mahiyetinin anlaşılması mümkün olmayan ilahî bir sırdır. Akıl, hayrı ve şerri birbirinden ayıran, insanı doğru yola sevk eden ilahî bir nurdur. Eserden müessire intikale vesile olan bir idrak aletidir. Zira akıl, insanı göz ile görünen eserden, görünmeyen ve müessir-i hakiki olan Cenab-ı Hakka götürür.

Akıl, kâinatta Cenab-ı Hakk’ın sonsuz azamet ve kudretini, rahmet ve inayetini, lütuf ve keremini müşahede eder ve insan için bir saadet anahtarı olur.

“Akıl, öyle tılsımlı bir anahtar olur ki: Şu kâinatta olan nihayetsiz rahmet hazinelerini ve hikmet definelerini açar. Ve bununla sahibini, saadet-i ebediyeye müheyya eden bir mürşid-i Rabbanî derecesine...” çıkarır.”[14](#)

Evet, ilim ve medeniyet sahasındaki terakki akılla mümkün olduğu gibi, maneviyat

sahasındaki terakki de yine akıl sayesinde gerçekleşmiştir. Bugün ki ilim ve fen sahasındaki terakkiyatlar ve gözleri kamaştırıcı harika gelişmeler, akıl ve fikrin semeresidir. Zira aklın semeresi tefekkür, onun meyvesi de ilim ve irfandır. O terakkilerde en büyük hisse akıl ve fikre aittir. Akıl ve fikir, insanı malum olan şeylerden, malum olmayana yani meçhul olan hakikatlara götürür. Hakaik-i cüz-iyeden, külli hakikatlara intikal yine fikir ile olur. Kainatın esrarları, mülk ve melekûtün sırları akıl ve tefekkür ile inkişaf eder.

Bununla beraber aklın en büyük gayesi; marifetullah ve muhabbetullahtır. İnsanın ebedi saadet ve sürurları kazanmasına da ancak bunlar vesile olur.

İnsan göremediği birçok hakikati, akli ile keşfetmiştir ve hala da etmektedir. İnsan okyanusların derinliklerinden fezanın enginlerine kadar olan varlık sahifesini ve mevcudat satırlarını fikir ve akıl sayesinde mütalâa edebilir. Bediüzzaman Hazretlerinin dediği gibi:

“Bazen de âlemi bir karpuz gibi eline alır ve kâinatı misafireten getirir, akıl odasında misafir eder.”[15](#)

İnsan, son derecede intizamlı ve muhteşem olan bu kâinatı ibretle mütalâa ederek; ilim, irade ve kudret sahibi bir yaratıcısı olduğunu akıl gözüyle görür. Eğer *“Basar masnuatı görüp de; basiret Sâniî görmezse çok garib ve pek çirkin düşer.”[16](#)* hakikatini anlar.

Akıl kalbin sıracı ve nurudur. Akli nuruiman ile münevver olan bir insan, âlâ-yılliyine çıkar ve arifler sınıfına dahil olur.

İnsan akıyla neye meylederse kıymeti de ona göre olur. Meylettği şey hayır ise onu menfaate götürür, maddi ve manevi tekamülünü sebep olur. Eğer meylettiği şey şer ise, o insanı zillete düşürür ve maddi ve manevi kemalattan mahrum eder. Bu bakımdan Kur’an’da birçok ayette, akıl erdiren, düşünen, bilen insanlar için ibretler vardır denmekte ve tefekkür anlamını ifade eden pek çok kelime kullanılmaktadır.

Bir Tefekkürname

Marifet aşığı ve tefekkür erbabı olan bir insan bazen gökyüzüne nazar edince; aleme nur neşreden o şaşaalı yıldızları hayran hayran seyrederek. Sonra bütün eşyayı ziyasıyla ışıklandırarak ve mahlukata feyiz veren güneşi temaşa ettikçe onun Saniine meftun olur ve hayret ve tefekkürü artar. Varlık alemini nizam ve intizam altına alarak hikmetle evirip çeviren ve onları seyr-ü sefer ettiren Zat’a görmüş gibi iman eder.

Şu kat kat semavatı inşa edip direksiz durduran, hesaba gelmeyen sayısız kandilleri

yandıran, onların ziyasını o kadar uzak mesafeden dünyaya gönderen Halık'ına hamdeder.

O mütefekkir insan nazarını semavattan yeryüzünde sergilenen harika mahlukata çevirir. Ufukların eteklerine kadar şahikalarla yükselen ve sayısız ormanlarla, meyveli ağaçlarla, bin bir çeşit menfaatli nebatatlarla ve guna gun çiçeklerle süslenmiş dağları temaşa ile Zat-ı Zülcelali tebci ve takdis eder.

Zeminin her tarafını ihata eden toprakları, bağ ve bahçelerle şenlendiren ve o şahikalı dağların bağrından her tarafa hayat bahşeden koca nehirleri nebaan ettiren ve renk renk ziynetleri, letafetli kokuları o çiçeklere veren elbette bir avuç toprak ve birkaç damla su olamaz" der. Böyle bir tefekkür ve temaşanın gönüllere verdiği sürur ve huzurun misli olamaz.

Bu afaki nimetleri tefekkür eden insan, daha sonra kendi acip hilkatini ve mahiyetini tefekkür ederek, mahlukatın en eşrefi olduğunu anlar. O vücudun bir azası ile kendini ihata eden eşyayı görür, bir diğeri ile etrafında meydana gelen sesleri işitir, bir başkasıyla havayı teneffüs edip güzel kokulardan istifade eder. Diğeri bir azasıyla ile de çeşit çeşit nimetlerin lezzetlerini tadar ve tartar ve bunları kendine ihsan eden Münimi Hakikiye şükreder.

Evet insanın fitratına en ulvi ve muvafık idrakleri bahşeden ve akılları hayrette bırakacak nice hususiyetleri ona ihsan eden Zata nasıl iman edilmez, O'na nasıl ibadet ve şükredilmez!

Latif çimenlerin içinden tebessüm eden ve gonca gibi açılan menekşeler ve güller letafet ve kokuları ile sevdalı gönülleri surura gark ederler. Gülün maşuku olan bülbül, müessir nağamatları ile bütün hissiyatını ve dertlerini şairane ona döker. Dağlarda ve bağlarda onun o sesini işiten en sevdalı gönüller, nazik ve rakik ruhlar mesrur olurlar. Ağaçlar da renga renk çiçekler içinde ibretli nazarlara kendilerini okuttururlar. Sema ise ara sıra göz yaşları ile nebatatların imdadına koşar. Çeşmeler ve nehirler saf ve berrak katrelerini elmas parçaları gibi durmadan akıtırlar. Nesim-i sabanın tesiriyle ihtizaza gelen, sinesinde sayısız mahlukatı besleyen ve durmadan dalgalanan denizlerin latif manzaraları hassas kalpleri ve ehl-i tefekkürü surura gark eder.

İnsan bütün bunları nazar-ı ibretle düşündükçe, hayret ve takdirinden secdeye kapanır. Bu kainat içindeki bütün mahlukatı hikmetli, nizamlı ve intizamlı bir şekilde ona musahhar kılan Zat-ı Ehadin tek ve yekta olduğuna şahadet eder. Bütün mahlukatın meydana gelmesinin **"kün"** fermanı ile yani **"ol"** emriyle olduğuna iman eder.

"Semada ve yerlerde her ne varsa Allah'ı tesbih eder."

ferman-ı İlahiyyesini kainatın her tarafında hatta her zerresinde bütün ihtişamıyla seyreder.

Dipnotlar:

- [1](#) *En'am Suresi, 6/99.*
- [2](#) *Mülk Suresi, 67/3-4.*
- [3](#) *Nur Suresi, 24/44.*
- [4](#) *Ğaşiye Suresi, 88/17-20.*
- [5](#) *Rum Suresi, 30/22.*
- [6](#) *Bakara Suresi, 2/164.*
- [7](#) *Sözler.*
- [8](#) *Âl-i İmran, 3/190.*
- [9](#) *Şualar.*
- [10](#) *Sözler.*
- [11](#) *Şûrâ Suresi, 42/20.*
- [12](#) *Nur Suresi, 24/37.*
- [13](#) *Kasas Suresi, 28/77.*
- [14](#) *Sözler.*
- [15](#) *Mesnevi-i Nuriye.*
- [16](#) *Mesnevi-i Nuriye.*